

др Радосав Туцовић, научни сарадник
Институт за савремену историју, Београд
radosav.tucovic@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 21.10.2024.
Прихваћен: 19.12.2024.

Морбидна „златна грозница” у Београду 1944. године: потрага за златом у посмртним остацима ратних жртава

Апстракт: Овај чланак реконструира један специфичан друштвени ефекат који су изазвали масовни злочини окупатора у Београду, а затим и спаљивање лешева жртава, као део Специјалне акције 1005. Посебан фокус јесте на судбини посмртних остатака који нису уништени на ломачама, већ су транспортовани на обалу рукавца реке Саве. Сврха чланка јесте да реконструира саме догађаје који су довели до тога да становници Београда копају по остацима лешева својих доскорашњих суграђана, али и да преиспита узроке овако дегенеративног друштвеног понашања. Хронолошки, чланак се фокусира на касно пролеће 1944. године, са знатно широм анализом догађаја и политичке праксе која је заправо и довела до ових негативних облика људског понашања.

Кључне речи: окупирана Србија, окупирани Београд, ратни злочини, спаљивање лешева, Специјална акција 1005, Јајинци, Чукарица

Националсоцијалистичка идеологија као један од својих крајњих циљева имала је опсежне демографске измене Европе. Слика континента кроз неколико година у потпуности је промењена, а све у намери да нацистичка Немачка за себе створи „животни простор“. У том смислу, током Другог светског рата Трећи рајх је вршио масовна пресељења, прогоне, погубљења и етничка чишћења

различитих делова Старог континента.¹ Овај процес са собом је носио милионе жртава, које су пострадале на различите начине и у другачијим условима. Њихови животи, као и њихово страдање постали су фокус многих истраживања, утврђујући бројке пострадалих, ратне демографске промене, методологију злочина, места страдања, али и да понуде индивидуалне портрете жртава, пренесу њихове појединачне приче и тиме их отргну од заборавља.²

Међутим, сам број ратних жртава значио је да по националним државама постоји изразито велики број индивидуалних прича о страдању које се међусобно разликују. То посебно долази до изражаја ако имамо у виду разлике у политичким, демографским, географским, саобраћајним и многим другим условима. Тако свака индивидуална прича са собом носи другачији животни пут, а неретко и сам начин страдања. Управо из тог разлога поједине неиспричане ратне приче доносе нови оквир посматрања и потенцијално нуде потпуно нову димензију у разумевању локалних догађаја, али често и знатно ширих политичких и друштвених процеса. Једна од таквих прича јесте свакако питање морбидне „златне грознице“, која је обузела грађане београдског насеља Чукарица крајем маја и почетком јуна 1944. године. Међутим, да би читав контекст био у потпуности јасан, неопходно је да кренемо од њених корена.

Тешко економско стање и масовни злочини

Током окупације Србије у Другом светском рату (1941–1944) Трећи рајх је на овом простору имао првенствено економске аспирације.³ Да би то успешно извео, читав фокус у формирању окупационог система постављен је на три задатка – осигурање извршне окупационе власти, неометаног транспорта и

¹Erik Hobsbaum, *Doba extrema: Istorija kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, (Beograd: Dereta, 2002), 39–46; Mark Mazover, *Mračni kontinent: Evropa u dvadesetom veku*, (Beograd: Arhipelag, 2011), 178–201.

²Из продукције која обихвата на хиљаде наслова, наводимо само неколико примера: Michael Clodfelter, *Warfare and Armed Conflicts: A Statistical Encyclopedia of Casualty and Other Figures, 1492–2015*, (Jefferson: McFarland, 2017); Gregory Frumkin, *Population Changes in Europe since 1939*, (New York, 1951); *Tracing and Documenting Nazi Victims: Past and Present*, ed. H. Borggäfe, C. Höschler, I. Panek, (Oldenburg: De Gruyter, 2020); Dieter Pohl, *Verfolgung und Massenmord in der NS-Zeit 1933–1945* (WBG, 2003); *Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933–1945*, I–III, ed. G. P. Megargee, (United States: USHMM, 2009–2018); *The Young Victims of the Nazi Regime: Migration, the Holocaust and Postwar Displacement*, ed. S. Gigliotti, M. Tempian, (London: Bloomsbury, 2016); Michael Berenbaum, *A Mosaic of Victims: Non-Jews Persecuted and Murdered by the Nazis*, (New York: NYU Press, 1990); Donald Niewyk, Francis Nicosia, *The Columbia Guide to the Holocaust*, (New York: Columbia University Press, 2000).

³Milan Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa: 1940/41–1944/45: planovi o budućnosti i praksa*, (Beograd: Službeni glasnik, 2005).

практичну реализацију различитих облика економске експлоатације.⁴ Сви други потези немачке окупационе управе били су уско скопчани са ова три правца политике. Односно, немачка политика у окупираној Србији била је кроз деловање њених институција и испостава усредсређена управо на сузбијање отпора и реализацију економске експлоатације и транспорта.

То је значило да Трећи рајх пажљиво планира, а онда од Србије константно одузима племените метале, храну и радну снагу, користећи их за потребе сопствене ратне привреде. Редовне реквизиције и плаћање различитих намета значили су да је колаборационистичка привреда западала у проблеме који су доводили до несташица намирница за грађанство.⁵ Односно, на делу је била изразито тешка економска, социјална и друштвена ситуација, која је снажно погађала све слојеве друштва, а до сиромаштва, готово потпуне беде, или чак у одређеним случајевима глади, довела припаднике најнижих слојева.⁶ Поред тога, одлазак великог броја радно способних мушкараца у заробљеништво или покрете отпора донео је страشان притисак на преостале чланове породица, али и на друштво генерално. Жене су морале да преузму знатно већу улогу у породици, да поред кућних раде и друге послове и сналазе се на различите начине.⁷ Новац је губио вредност, намирнице су постајале папрено скупе, а друге кућне потрепштине чист луксуз. Речју, становништво је, у покушају да преживи ратне године, водило битку са многим недаћама, које су долазиле са свих страна.

Као што то обично бива у тешким временима, појавио се и велики број црноберзијанаца, зеленаша и људи сумњивих намера и биографија, који су настојали да искористе ситуацију и дођу до брзе и лаке зараде. Њихово деловање у пракси је увећавало обим криминала и посебно крађе, али и рушило основне законе тржишта, учинивши контролу цена практично немогућом. Новац је непрестано губио вредност, а уштеђевине становништва убрзо су биле обезвређене. Односно, грађанство се нашло у изузетно тешком положају.⁸

⁴ Institut für Zeitgeschichte, MA 512, 128, Kdr. Gen. und Befehlshaber in Serbien an 704. J. D; I. Kgl. Bulg. Okk. Korps; Höh. SS-u. Pol. Fhr; F.K. 599, 816, 619, 809, 24.3.1943.

⁵ Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa*, 194–214; Драган Алексић, *Привреда Србије у Другом светском рату*, (Београд: ИНИС, 2002), 65–77, 193–196, 243–252, и др; Драгутин Ј. Ранковић, *Свакодневни живот под окупацијом: 1941–1944: искуство једног Београђанина*, прир. Н. Милићевић, Д. Никодијевић, (Београд: ИНИС, 2011).

⁶ Коста Николић, *Страх и нада у Србији 1941–1944: свакодневни живот под окупацијом*, (Београд: Завод за уџбенике, 2002), 97–147.

⁷ Љубинка Шкодрић, *Жена у окупираној Србији 1941–1944*, (Београд: Архипелаг – ИСИ, 2020), 207–214.

⁸ Наташа И. Милићевић, *Српско грађанство у окупираној Србији 1941–1944*, докторска дисертација, Београд: Филозофски факултет, 2016, 159–162; Драгутин Ј. Ранковић, *Свакодневни живот под окупацијом*; Николић, *Страх и нада у Србији 1941–1944*, 97–147.

У таквим околностима, племенити метали, драгуљи, брилијанти и други луксузни комади накита представљали су благо у правом смислу те речи. За њих се много ствари могло купити и тиме привремено осигурати егзистенција. Тако су за време окупације испредане разне приче о закопаном или тајном благу, које може волшебном да се појави и измени ситуацију из корена. Заправо, Милош Тимотијевић, повлачећи хронологију значаја племенитих метала за становнике ових простора од праисторије до данас, овај однос према злату види као део „незајажљиве похлепе, али и начин да се реше многе, можда чак и суштинске унутрашње људске потребе“.⁹

Међутим, економска ситуација није била најгора недаћа која је притискала грађанство окупиране Србије. Наиме, за разлику од првобитне пројекције Трећег рајха о брзој победи и апсолутној контроли над територијално издељеном Србијом, на овом простору већ током лета 1941. године јавио се организован и веома жив оружани отпор. Посадне немачке јединице, које су у то време биле распоређене по Србији, нису биле довољно бројне, и углавном су биле састављене од редова старијих година. Други проблем за окупациону власт био је и претежно брдско-планински терен, који је знатно отежавао могућност борбе против спретних и мобилних герилских јединица, па је крајем лета 1941. године на простору окупиране Србије на делу био устанак, са веома пространим слободном територијом.¹⁰ Одговор окупатора био је двострук и веома бруталан. Са једне стране, од јула 1941. године спровођене су тешке и масовне репресалије, базиране на узимању талаца и казни смрти стрељањем.¹¹ Са друге, постојеће војне формације значајно су ојачане и захваљујући томе, али и врло репресивном поступку на терену, устанак је до краја године угушен.¹²

Међутим, заведени репресивни поступак остао је на снази до краја окупације. Квоте за одмазде су мењане, интензитет ових злочина се разликовао, али казнена политика Трећег рајха трајала је све до окончања окупације. Осим тога, јеврејска заједница у Србији систематски је пописана, притворена, а затим и физички ликвидирана већ током 1941. и прве половине 1942.

⁹ Милош Тимотијевић, *Злато четника и партизана – деконструкција једног мита: финансије и отпор окупатору у Србији и Југославији 1941–1945*, (Београд: Службени гласник, 2018), 11–12.

¹⁰ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, (Београд: VIINC, 1992), 196–244; Бојан Димитријевић, *Србија 1941*, (Београд: Catena Mundi – ИСИ, 2021), 133–186; Nemanja Dević, “The Uprising and Creation of free territory in Serbia in the period July–October 1941”, in: *Repeating History 1941–1991?*, ed. Predrag J. Marković, Bojan B. Dimitrijević, (Београд: ИСН, 2021), 73–102; Немања Девић, *За партију и Тита: Партизански покрет у Србији 1941–1944*, (Београд: Службени гласник – ИСИ, 2021), 177–210, и др.

¹¹ Венцеслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944*, (Београд: Рад, 1970), 31–80.

¹² Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, 319–328.

године.¹³ Тако је окупирана Србија постала политички ентитет на коме су извршени многи злочини, а жртве се броје десетинама хиљада. Углавном су погубљене и сахрањене на брзину, у масовним гробницама у Београду, али и широм земље. За разлику од тога, они који су имали срећу да остану живи свакодневно су водили борбу да пронађу излаз из зачараног ратног круга и свој живот отргну од смрти.

Специјална акција 1005

Као и у окупираној Србији, Трећи рајх је широм окупиране Европе починио многе ратне злочине. Свесни баласта које масовне гробнице носе са собом, нацисти су током 1942. године одлучили да остатке лешева униште. Тако је осмишљена „Специјална акција 1005“ (Sonderaktion 1005), чији је задатак био да пронађе начин за брзо и темељно уклањање трагова злочина. На њеном челу налазио се СС-пуковник Паул Блобел (Paul Blobel), који је извео првобитне експерименте и дошао до закључка да је лешеве најлакше уклонити паљењем на гигантским ломачама. Тако су створене „Специјалне команде 1005“ (Sonderkommando 1005), које су за задатак имале ексхумацију и спаљивање лешева. То су обавиле на многим просторима, од Пољске и појединих делова централне Европе, па све до окупираних територија Совјетског Савеза.¹⁴ Међутим, питање трагова масовних убистава постало је посебно актуелно након немачког пораза у Стаљинграду и код Курска. Наиме, након ових битака приметно се изменила динамика Специјалне акције 1005, која је након промене ратне среће убрзала извршење својих задатака.

Све тежи порази фашистичке Италије у генералном погледу слабили су читаву способност за одбрану Осовине. Као реална јавила се и могућност искрцавања Савезника на Балкан, што је угрожавало власт Трећег рајха. Тако је у фокус ове Специјалне акције дошао Балкан. По том питању СС-пуковник Блобел водио је директне разговоре са шефом Полиције безбедности и Службе безбедности у Србији, др Емануелом Шефером (Emanuel Schäfer), стављајући му до знања намеру да се уклоне све веће масовне гробнице у окупираној Србији, без обзира да ли су настале деловањем Вермахта или полиције. У том смислу, Блобел је за свог специјалног изасланика у Србији поставио Вилхелма Темпела (Wilhelm Tempel), задуженог за техничку организацију и практичну

¹³ Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, 81-93; Milan Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu*, (Beograd: ISI, 1992), 26–42, 107–147; Valter Manošek, *Holokaust u Srbiji: vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*, (Beograd: Službeni list SRJ, 2007), i dr.

¹⁴ Andrej Angrick, *Aktion 1005: Spurenbesichtigung von NS-Massenverbrechen*, (Göttingen: Wallstein Verlag, 2018); Shumel Spector, „Aktion 1005 – Effacing the Murder of Millions“, *Holocaust and Genocide Studies*, 2/1990, 157–173.

реализацију читавог процеса. Полиција безбедности добила је задатак да обезбеди неопходно људство и сав потребан материјал. Са друге стране, Полиција поретка и њен заповедник, генерал-мајор Андреас Мај (Andreas May), за задатак су добили организацију обезбеђења. У ту сврху одабрана је стражарска чета „Бојтен“ (Wachkompanie „Beuthen“), до тада употребљавана у Грчкој и позната по обезбеђењу Солунског гета. Ова јединица стигла је у окупирану Србију у целини током октобра 1943. године. На чело читаве Специјалне команде 1005 постављен је капетан Шуцполиције Вилхелм Гринвалд (Wilhelm Grünwald). Заправо, он је заповедао свим полицијским кадровима који су ушли у ову мешовиту специјалну команду и у пракси представљао директног извршиоца наредби Вилхелма Темпела.¹⁵

Међутим овако организована специјална полицијска команда служила је искључиво за практичну организацију, логистику и контролу. Сам рад на ископавању и спаљивању лешева обављале су тзв. „бригаде смрти“, формиране од локалних притвореника. У овом случају у бригаду смрти, судећи по исказу преживелих, ушли су Јевреји, Срби, Роми и Албанци. Било их је укупно око 100, а преживели „принудни гробар“ Душан Дрча наводи да су ти људи потицали са разних простора и да су се међу њима чули разни језици.¹⁶

Према закључцима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Специјална акција 1005 започела је свој рад у Јајинцима почетком новембра 1943. године, а завршила почетком априла наредне године. Током овог периода, принудни гробари су ручно ископавали лешеве, који су након тога били спаљени на ломачама. Из доступних извора види се да је организација рада мењана, а чак су коришћена и својеврсна кола са великом покретном лопатом, која је олакшавала пренос лешева од јаме до ломаче. Поврх свега, након што би лешеве изгорели, а ватра била угашена, иза свега је остајала гомила пепела, несагорелих костију и личних предмета који су одолели ватри и високој температури. Поменути принудни гробари надаље су били принуђени да несагореле кости ручно мрве, а пепео просеју кроз сито. Разлог за то била је чињеница да су Немци посебно били заинтересовани за племените метале – златне зубе, накит или нешто друго што су усмрћена лица код себе скривала.¹⁷

Уочене и пронађене ствари од вредности прикупљене су у специјално припремљеном ковчегу и касније наводно транспортоване у Берлин.¹⁸ Да би

¹⁵ Angrick, *Aktion 1005*, 913–915.

¹⁶ Душан Д. Дрча, *Специјална полиција, Бањица, Јајинци*, (Сарајево: Свијетлост, 1947), 42.

¹⁷ Архив Југославије, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача – 110, фасцикла 613, документ 465-471, Изграђивање пећи и спаљивање лешева по београдским логорима и ископавање и спаљивање побијених жртава у Јајинцима – Елаборат Државне комисије. (у даљем тексту: АЈ, 110-613-465/471)

¹⁸ АЈ, 110, инв. бр. 16.717, Записник о саслушању Вилхелма Темпела, 17.2.1947.

уклонили преостале трагове, Немци су наредили да сав пепео буде расипан по околним просторствима.¹⁹ Међутим, све доскора није било јасно шта се догодило са остацима људских костију и несагорелим предметима жртава.²⁰ Заправо, нови извори говоре да су ови предмети изазвали једну несвакидашњу ситуацију и на неколико дана изменили свакодневицу грађана Чукарице и Београда.

„Златна грозница“ у окупираном Београду

Неколико дана пре „Духова“, који су се 1944. године празновали 4. јуна, Београдом се убрзано пронела вест да на Чукарици, на обали рукавца Саве, постоји велика количина некаквог „отпада“, у којем грађани проналазе извесне количине злата. Према исказима сведока, Немци су неколико недеља пре „Духова“ овај „отпад“ дотерали на камионима и избацили га делом на лес, а делом у воду. Заправо, у питању су били већ помињани остаци несагорелих костију, али и предмети које ватра на ломачи није успела да уништи.²¹

Судећи по исказима сведока Ибрахима Величића и Миодрага Јовановића, посмртни остаци жртава из Јајинаца избачени су са камиона на простору који се налазио директно наспрам Веслачког клуба „Београд“.²² Наравно, у питању је објекат коначно изграђен 1936. године, а који је након рата преузео Веслачки клуб „Црвена звезда“.²³ Судећи по положају објекта овог спортског клуба, на наредној карти одредили смо оквирно место где су посмртни остаци избачени са камиона:

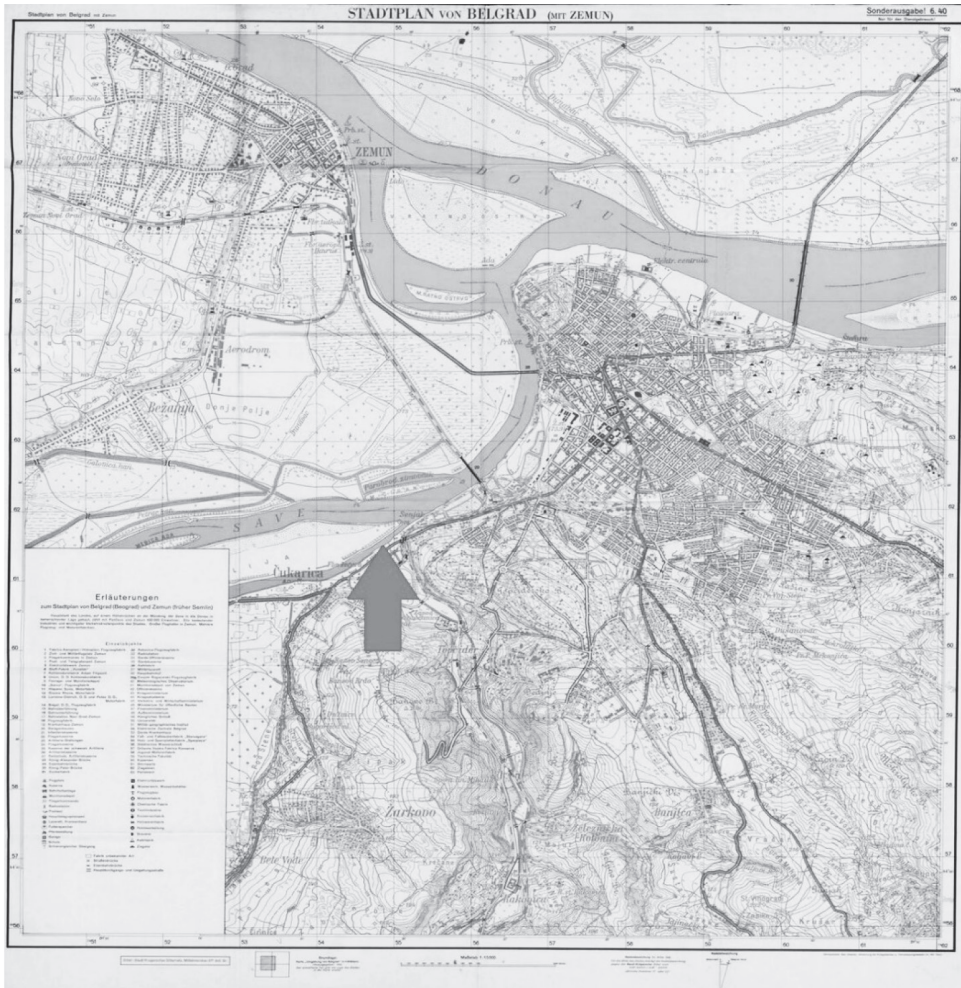
¹⁹ АЈ, 110-613-465/471, Изграђивање пећи и спаљивање лешева.

²⁰ О овој теми кратко је писао др Милован Писари, као о једном од сегмената Холокауста у Србији: Milovan Pisari, „Fragmenti Holokausta u Beogradu“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, 10 (2015), 393–414.

²¹ АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Бранивоја Нешића, 9.6.1945.

²² АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Миодрага Јовановића, 22.6.1945; АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Ибрахима Велачића, 23.6.1945.

²³ „Дом Веслачког клуба ’Београд’ на Ади Циганлији“, *Политика*, 17.11.1935; „Нови дом В. к. ’Београд’ – права спортска палата“, *Политика*, 3.5.1936.

Прилог бр. 1. Карта тадашњег Београда са оквирно уцртаним местом где су посмртни остаци избачени са камиона²⁴

²⁴ Оригинална карта „Stadtplan von Belgrad (mit Zemun)“, преузета је са сајта www.alamy.com, а од стране аутора унета је ознака о оквирном месту где су посмртни остаци избачени на обалу рукавца Саве.

Међутим, појава ових посмртних остатака и проналазак злата у њима временом су изазвали велику пажњу. Сведок Ибрахим Величић изнео је податак да се тих дана на обали Савског рукавца могло видети по 50–60 грађана, који су копали по остацима у потрази за златом. Према истом извору, посмртни остаци и лични предмети су пребирани ручно, а неки грађани чак су користили ашове, лопате и друго оруђе.²⁵ Према процени сведока Миодрaга Јовановића, гомила посмртних остатака првих дана покривала је површину 3–4 метра ширине, 4–5 метара дужине и 30 центиметара дебљине. Већ након неколико дана све то расуто је на простор од 30 метара дужине и 20 метара ширине,²⁶ а Бранивоје Нешић сведочи да су грађани, након потраге на лесу, племените метале тражили и међу посмртним остацима у води.²⁷

Судећи по исказима сведока, на обали Савског рукавца тих дана налазили су се многи лични предмети – шнале и игле од каишева, женске укоснице, копче за чарапе, ножићи, ексери и блокеји од ципела, дугмад и друго. Сами предмети били су деформисани услед велике температуре на ломачи, а на њима се јасно видео и траг паљевине.²⁸ Поред свих ових предмета, бројни су били и остаци костију и зглобова, које сведоци описују као беле облутке који наликују камењу.²⁹ Сведок Бранивоје Нешић фотографисао је ове остатке и приложио их уз свој исказ Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Међутим, оне се данас не налазе уз његово сведочење. Ипак, у Историјском архиву Београда налази се фотографија која представља управо оно што је Нешић описао и фотографисао:

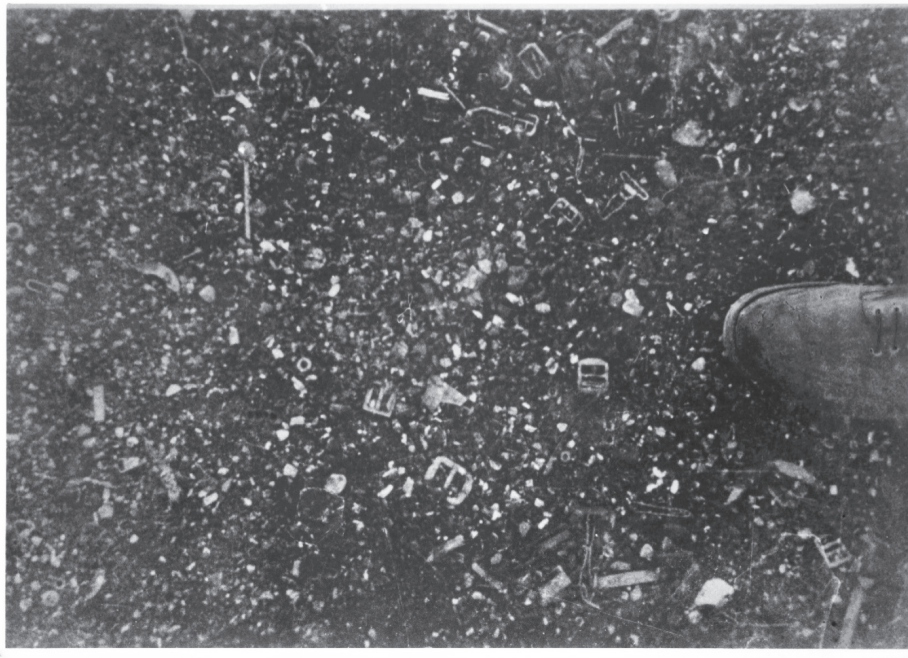
²⁵ АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Ибрахима Велачића, 23.6.1945.

²⁶ АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Миодрaга Јовановића, 22.6.1945.

²⁷ АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Бранивоја Нешића, 9.6.1945.

²⁸ АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Бранивоја Нешића, 9.6.1945; АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Миодрaга Јовановића, 22.6.1945; АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Витомира Јовановића, 12.5.1945; АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Ибрахима Велачића, 23.6.1945.

²⁹ АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Ибрахима Велачића, 23.6.1945; АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Спасоја Васића, 23.6.1945.

Прилог бр. 2. Фотографија посмртних остатака³⁰

Као што смо већ навели, грађани су у овој гомили посмртних остатака временом почели да проналазе извесне количине злата. Судаћи по изворима, најчешћи су били златни зуби, а дешавало се да буду пронађени и дукати, тзв. наполеони, опшивени танким слојем лима, тако да наликују дугмету.³¹ Наиме, у питању је вероватно био покушај имућнијих грађана да прикрију своје дукате, и тиме сачувају последњу наду у спас, пред одлазак у логор.

Временом је прича о проналаску злата на обали Савског рукавца попримила потпуно фантастичне и вероватно нереалне обресе. Тако се причало да је дневно проналажено по више десетина златних зуба и по 20 наполеона.³² Све то достигло је потпуно невероватне размере кроз причу о једној жени која је наводно пронашла толико злата да га је одмах препродала златарима који су стрпљиво чекали на обали, у замену за 200.000 динара.³³ И ако имамо у виду да

³⁰ ИАБ, 1165, Збирка фотографија РП и НОП-а, А-12/21, „Остаци стрељаних жртава на Бањици“. Овом приликом захваљујемо се колеги Радету Ристановићу на несебичној помоћи у процесу потраге и проналажења ове фотографије, као и стручном особљу Историјског архива Београда.

³¹ АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Бранивоја Нешића, 9.6.1945; АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Ибрахима Велачића, 23.6.1945; АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Витомира Јовановића, 12.5.1945.

³² АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Миодрага Јовановића, 22.6.1945.

³³ АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Бранивоја Нешића, 9.6.1945.

је плата једног обичног чиновника у току окупације била између 2.000 и 3.000 динара, долазимо до закључка да је она наводно у посмртним остацима пронашла злато у вредности од готово 100 просечних месечних плата.³⁴ Наравно, у питању су врло вероватно биле предимензиониране приче, које су изазвале буру у београдском грађанству. И већ након неколико дана главним градом се пронела прича како на Чукарици влада „златна грозница“, па су се многи тамо и упутили, у потрази за златом. Епилог читаве ситуације био је такав да је колаборационистичка Специјална полиција на крају поставила патролу која је растерала окупљене и забранила прилаз лесу и приобаљу.³⁵

Закључак

Ерик Хобсбаум је, пишући о свеопштем утицају великих ратова 20. века на људе, констатовао да огромна маса ратних жртава представља само један део укупног утицаја који рат оставља на друштво и друштвене односе. Узроке тога Хобсбаум види у драматичном порасту брутализације и нехуманости која је у претходном периоду необично нарастала. Према овом тумачењу, дошло је до својеврсне „демократизације рата“, односно појаве у којој су цивили и њихов живот постали мета ратне стратегије, а противници су, као што је то постало уобичајено у политичким системима међуратних европских демократија, на различите начине демонизовани. У суштини, Хобсбаум истиче да су се ратови 20. века потпуно удаљили од достојанственог обрасца вођења рата, скрећући у крајност и ломећи све до тада уобичајене друштвене скрупуле.³⁶ Односно, како наглашава Наташа Милићевић, створена је „нова нормалност свакоднев-ног живота“. Грађани су навикнути на насиље и смрт, а уз то су ишле и друге недаће као што су оскудица и несташица. Грађанство је било под огромним притиском, базираном на осећају страха за очување живота, али и наде да ће се ратне недаће преживети.³⁷

Међутим, на самом крају неопходно је и да преиспитамо ко су потенцијално могли бити људи који су по посмртним остацима тражили племените метале. Са једне стране, нема сумње да је међу овим људима било градске сиротиње, економски потпуно осиромашене и уништене ратом, инфлацијом и глађу.³⁸ Поред тога, сведоци, који су дали исказе Државној комисији након рата, потврдили

³⁴ Николић, *Страх и нада у Србији 1941–1944*, 119.

³⁵ АЈ, 110, инв. бр. 16.636, Сведочење Ибрахима Велачића, 23.6.1945.

³⁶ Hobsbaum, *Doba extrema*, 43–44.

³⁷ Милићевић, *Српско грађанство у окупираној Србији 1941–1944*, 159–160.

³⁸ Љубинка Шкодрић истиче да су несташицама и другим ратним недаћама највише били погођени нижи слојеви друштва – градска сиротиња и чиновништво. (Шкодрић, *Жена у окупираној Србији 1941–1944*, 208)

су да су се и сами дали у потрагу за златом, без обзира што су били економски осигурани радом на бродоградилушту. Такође, с обзиром на понашање црно-берзијанаца и лопова током окупације, основано можемо претпоставити да се и међу њима нашао одређени број људи који су посмртне остатке видели као прилику да додатно зараде. И на самом крају, сведоци помињу и београдске трговце златом, који су на обали чекали да неко пронађе племените метале. Трговци су одмах након тога пронађено злато процењивали и нудили откуп на лицу места.

Све напреднаведено доводи нас до неколико закључака. Први свакако јесте да је окупациона политика нацистичке Немачке цивилизацијски точак у потпуности обрнула, ломећи све скрупуле пристожног понашања и креирајући дегенеративан друштвени систем у коме човек као јединка није презао од било чега у намери да задовољи своје егзистенцијалне потребе, али и похлепне људске пориве. Поред тога, на овом примеру јасно уочавамо да је београдско грађанство под окупацијом до те мере економски, али и морално осиромашило, да су људи били спремни да претурају по посмртним остацима својих доскора живих рођака, пријатеља и суграђана, а све са циљем да пронађу злато и друге племените метале. У суштини, ова ратна епизода говори нам да је немачка окупациона политика довела до кидања свих друштвених норми и потпуног потирања изграђених образаца исправног и достојанственог грађанског понашања.

Списак извора и литературе

Необјављени извори:

- Архив Југославије, фонд 110 – Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача
Institut für Zeitgeschichte München, MA 512 – Records of German Field Commands: War Areas, Occupied Territories and Others
Историјски архив Београда, 1165 – Збирка фотографија РП и НОП-а

Штампа:

Политика, 1935–1936.

Литература:

- Aleksić, Dragan. *Privreda Srbije u Drugom svetskom ratu*. Beograd: INIS, 2002. (ćirilica)
- Angrick, Andrej. *Aktion 1005: Spurenbeseitigung von NS-Massenverbrechen*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2018.
- Berenbaum, Michael. *A Mosaic of Victims: Non-Jews Persecuted and Murdered by the Nazis*. New York: NYU Press, 1990.
- Clodfelter, Michael. *Warfare and Armed Conflicts: A Statistical Encyclopedia of Casualty and Other Figures, 1492–2015*. Jefferson: McFarland, 2017.
- Dević, Nemanja. "The Uprising and Creation of free territory in Serbia in the period July–October 1941", in: *Repeating History 1941–1991?*, ed. Predrag J. Marković, Bojan B. Dimitrijević, Belgrade: ICH, 2021, 73–102.
- Dević, Nemanja. *Za partiju i Tita: Partizanski pokret u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Službeni glasnik – ISI, 2021. (ćirilica)
- Dimitrijević, B. Bojan. *Srbija 1941*. Beograd: Catena Mundi – ISI, 2021.
- Drča, D. Dušan. *Specijalna policija, Banjica, Jajinci*. Sarajevo: Svijetlost, 1947.
- Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933–1945*. I–III, ed. G. P. Megargee, United States: USHMM, 2009–2018.
- Frumkin, Gregory. *Population Changes in Europe since 1939*. New York, 1951.
- Glišić, Venceslav. *Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Rad, 1970.
- Hobsbaum, Erik. *Doba extrema: Istorija kratkog dvadesetog veka 1914–1991*. Beograd: Dereta, 2002.
- Koljanin, Milan. *Nemački logor na beogradskom Sajmištu*. Beograd: ISI, 1992.
- Manošek, Valter. *Holokaust u Srbiji: vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*. Beograd: Službeni list SRJ, 2007.
- Mazover, Mark. *Mračni kontinent: Evropa u dvadesetom veku*. Beograd: Arhipelag, 2011.
- Milićević, I. Nataša. *Srpsko građanstvo u okupiranoj Srbiji 1941–1944*. Doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet, 2016. (ćirilica)
- Niewyk, Donald, Nicosia, Francis. *The Columbia Guide to the Holocaust*. New York: Columbia University Press, 2000.
- Nikolić, Kosta. *Strah i nada u Srbiji 1941–1944: Svakodnevni život pod okupacijom*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2002. (ćirilica)
- Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: VIINC, 1992.
- Pisari, Milovan. „Fragmenti Holokausta u Beogradu“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, 10 (2015), 393–414.
- Pohl, Dieter. *Verfolgung und Massenmord in der NS-Zeit 1933–1945*. WBG, 2003.
- Ranković, J. Dragutin. Svakodnevni život pod okupacijom: 1941–1944: iskustvo jednog Beograđanina. Prir. N. Milićević, D. Nikodijević, Beograd: INIS, 2011.
- Ristović, Milan. *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa: 1940/41–1944/45: planovi o budućnosti i praksa*. Beograd: Službeni glasnik, 2005.

- Spector, Shumel. „Aktion 1005 – Effacing the Murder of Millions“, *Holocaust and Genocide Studies*, 2/1990, 157–173.
- The Young Victims of the Nazi Regime: Migration, the Holocaust and Postwar Displacement*. Ed. S. Gigliotti, M. Tempian, London: Bloomsbury, 2016.
- Timotijević, Miloš. *Zlato četnika i partizana – dekonstrukcija jednog mita: finansije i otpor okupatoru u Srbiji i Jugoslaviji 1941–1945*. Beograd: Službeni glasnik, 2018. (ćirilica)
- Tracing and Documenting Nazi Victims: Past and Present*. Ed. H. Borggäfe, C. Höschler, I. Panek. Oldenburg: De Gruyter, 2020.
- Škodrić, Ljubinka. *Žena u okupiranoj Srbiji 1941–1944*. Beograd: Arhipelag – ISI, 2020. (ćirilica)

Summary

Radosav Tucović

Macabre Gold Fever in Belgrade 1944: The Search for Gold in the Human Remains of the War Victims

The article analyzes how the consequences of the Holocaust and other war crimes, after the removal of their traces, led to the degenerative social behavior of the citizens of Belgrade. The focus of the research is on the fate of the remains of corpses primarily buried and then burned in Jajinci. These mortal remains aroused the general interest of the citizens, who looked for gold on them, without showing respect and piety towards their fellow citizens, relatives or friends.

The article analyzes this already described phenomenon with a thematic-chronological approach. First of all, we explained the context of these events, then the difficult economic and financial situation in Serbia, followed by dozens of crimes of varying intensity and scope. After that, we explained the context of "Special Action 1005" in Europe and Serbia, so that the reader could understand how the remains ended up on the banks of the Sava. Above all, we reconstructed the "morbid gold rush in Čukarica", and in conclusion offered a short analysis of this phenomenon, through the explanation of degenerative social behavior, under the strong influence of war, suffering and occupation.

